

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.57>

ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ ЧЛЕНІВ СІМЕЙ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Сидоренко А.О.,
аспірант кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Сидоренко О.А. До питання соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців у сфері соціального захисту.

Події, що відбуваються в Україні вкрай загострили не лише питання забезпечення боєздатності та функціонування Збройних Сил України, інших військових формувань, а й суттєво актуалізували в суспільстві питання соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей. *Мета статті* дослідити соціальні гарантії членів сімей військовослужбовців у сфері соціального захисту в сьогоденних реаліях та виявити шляхи для вирішення проблемних питань. Надано визначення правовій категорії «соціальні гарантії членів сімей військовослужбовців» (як визначені у чинному законодавстві та підкріплені належною фінансовою базою соціально-забезпечувальні показники, які проявляються як відповідні конструкції суб'єктивних прав у сфері соціального забезпечення, кількісні й якісні характеристики соціальних виплат, допомог, пільг, переваг, що розроблені з урахуванням фактичного стану суспільних відносин та відповідно до вимог міжнародних стандартів з метою забезпечення гідного рівня життя членів сімей військовослужбовців) та виокремлено суттєві правові ознаки й особливості соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців. Зазначено, що сьогодні соціальний захист членів сімей військовослужбовців в умовах збройної агресії російської федерації проти України набуває особливої ваги. Оскільки забезпечення посиленого їх соціального захисту, сприяє виконанню військовослужбовцями обов'язку щодо захисту України, її суверенітету, незалежності та територіальної цілісності. Констатовано, що державою у цьому напрямку робляться вже певні кроки, проте виникає чимало питань, які потребують свого негайного вирішення. Зокрема, аналізуючи нормативно-правові акти України, які розкривають сутність забезпечення соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців, зазначено, що вони не враховують нинішній рівень життя і затрат, на противагу зарубіжним країнам, де цьому питанню приділяється досить значна увага. Зокрема, для забезпечення соціальних гарантій більшість країн світу реалізують цілий комплекс державних заходів, які спрямовані на забезпечення гідного рівня життя та задовільного самопочуття членів сімей військовослужбовців. Зроблено висновок, що нормативно-правове врегулювання питань забезпечення соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців повинно базуватися на позитивному досвіді зарубіжних країн, за умови збереження вітчизняної специфіки системи соціального забезпечення.

Ключові слова: соціальний захист, гарантії, пільги, виплати, допомоги, члени сімей військовослужбовців, держава, національне законодавство, зарубіжний досвід.

Sydorenko O.A. To the issue of social guarantees of family members of military personnel in the field of social protection.

The events taking place in Ukraine have greatly aggravated not only the issue of ensuring the combat capability and functioning of the Armed Forces of Ukraine and other military formations, but also significantly actualized in society the issue of social and legal protection of servicemen and their family members. The purpose of the article is to investigate the social guarantees of family members of military personnel in the field of social protection in today's realities and to identify ways to solve problematic issues. The definition of the legal category "social guarantees of family members of military personnel" is provided (as defined in the current legislation and supported by an appropriate financial base, social security indicators that manifest as appropriate constructions of subjective rights in the field of social security, quantitative and

qualitative characteristics of social payments, benefits, benefits, advantages developed taking into account the actual state of social relations and in accordance with the requirements of international standards in order to ensure a decent standard of living of members of military servicemen's families) and the essential legal features and features of social guarantees of military servicemen's family members are highlighted. It is noted that today the social protection of family members of military personnel in the conditions of armed aggression of the Russian Federation against Ukraine is gaining special importance. Because ensuring their enhanced social protection contributes to the fulfillment by military personnel of their duty to protect Ukraine, its sovereignty, independence, and territorial integrity. It has been established that the state is already taking certain steps in this direction, but there are many issues that need immediate resolution. In particular, analyzing the normative legal acts of Ukraine, which reveal the essence of providing social guarantees for members of military servicemen's families, it is noted that they do not take into account the current standard of living and costs, in contrast to foreign countries, where this issue is given considerable attention. In particular, in order to ensure social guarantees, most countries of the world implement a whole set of state measures aimed at ensuring a decent standard of living and a satisfactory well-being of members of military servicemen's families. It was concluded that the regulatory and legal settlement of the issues of providing social guarantees for members of military servicemen's families should be based on international standards, provided that the domestic specificity of the social security system is preserved.

Key words: social protection, guarantees, benefits, payments, assistance, family members of military personnel, the state, national legislation, foreign experience.

Постановка проблеми. Україна як соціальна держава взяла на себе курс соціального захисту осіб, які цього потребують з метою створення комфортних умов для розвитку суспільства в цілому, та розвитку кожної окремої людини зокрема. Сьогодні особливої уваги потребує соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей, оскільки йдеться про вагомий чинник мотивування військовослужбовців до виконання своїх завдань на високому професійному рівні, самовіддано й максимально ефективно. Відповідно до Конституції України [1] держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей. Припис частини п'ятої ст. 17 Основного Закону чітко покладає на державу конституційний обов'язок щодо створення системи посиленої соціальної підтримки військовослужбовців і членів їхніх сімей, що поширюється не тільки на спеціальні пенсії та допомогу для них, а й підтримку у сфері охорони здоров'я, освіти, а також наданні житла та спеціальних підтримуючих заходів під час їх переходу до цивільного життя. Міжнародна спільнота визнає й поважає лише ті державні утворення, де демонструється прагнення та спроможність забезпечення гарантій для військовослужбовців, оскільки вони покликані й мають бути націлені та здатні захищати базові національні інтереси та пріоритети держави. Достойне матеріальне й фінансове забезпечення буття військових та їх сімей є ключовим імперативом у країнах НАТО, до членства в якому прагне долучитися Україна [2, с. 135]. Отже, належне державне фінансування заходів соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей в Україні забезпечить необхідну результативність у їх діяльності.

Стан опрацювання. Означеній проблематиці свої роботи присвятили: В.М. Андріїв, Г.О. Барабаш, В.С. Венедіктов, В.В. Жернаков, М.І. Іншин, А.Л. Клименко, В.Л. Костюк, О.В. Москаленко, С.М. Прилипко, О.І. Процевський, Л.М. Сіньова, О.Г. Середа, А.М. Слюсар, Б.І. Сташків, О.В. Тищенко, І.Ю. Хомич, Н.М. Хуторян, Г.І. Чанишева, О.С. Щукін, М.М. Шумило, Л.П. Шумна, Г.О. Яковлева, О.М. Ярошенко та ін. Втім науковці у своїх напрацюваннях розглядали більш загальні питання надання соціальних гарантій військовослужбовцям, іншим спеціальним суб'єктам соціального забезпечення, загалом проблемам правового регулювання соціального забезпечення та соціальних гарантій. Ними здійснено суттєвий внесок у розвиток науки права соціального забезпечення, водночас на сьогодні бракує досліджень саме соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців.

Мета статті дослідити соціальні гарантії членів сімей військовослужбовців у сфері соціального захисту в сьогоденнішніх реаліях та виявити шляхи для вирішення проблемних питань.

Виклад основного матеріалу. Події, що відбуваються в Україні упродовж останніх двох років, вкрай загострили не лише питання забезпечення боєздатності та функціонування Збройних Сил України, інших військових формувань, а й суттєво актуалізували в суспільстві питання соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей [3].

За роки незалежності в Україні було прийнято низку законодавчих актів, які регулюють питання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, їх прав і свобод, гарантій, пільг і компенсацій. Серед них необхідно виділити закони України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про Збройні Сили України», «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та ін. Загалом на сьогоднішній день питання соціального та правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей регулюються більш ніж 40 законами та підзаконними нормативно-правовими актами. Враховуючи реалії сьогодення, вимоги та існуючі виклики, законодавство про соціальний і правовий захист військовослужбовців зазнає постійного оновлення та доповнення.

Так, відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [4] військовослужбовці та члени їх сімей, які мають право на пільги, гарантії та компенсації відповідно до цього Закону користуються пільгами, гарантіями та компенсаціями, встановленими для громадян України законами та іншими нормативно-правовими актами, а також рішеннями органів місцевого самоврядування.

У попередніх дослідженнях соціальний та правовий захист членів сімей військовослужбовців нами було розглянуто як діяльність держави, яка спрямована на встановлення системи правових і соціальних гарантій, що забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб членів сімей військовослужбовців відповідно до особливого виду їх правового статусу в суспільстві. Це право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, у старості, а також в інших випадках, передбачених законом.

Характерними ознаками такого захисту є: 1) урахування умов і ситуацій, що сприяють виникненню юридичних фактів для здійснення соціального захисту членів сімей військовослужбовців; 2) наявність спеціального законодавства, яке визначає особливості соціального захисту даної категорії осіб; 3) державна політика щодо соціального захисту військовослужбовців має враховувати також соціальний захист членів їх сімей; 4) даний соціальний захист включає в себе пільги, гарантії, а також інші види матеріального забезпечення [5, с. 526].

У нашому дослідженні буде приділена увага саме соціальним гарантіям, які розглядаються як «...сукупність матеріальних і юридичних засобів, які забезпечують реалізацію конституційних соціально-економічних і соціально-політичних прав членів суспільства (умови їх життєдіяльності, реалізацію їх інтересів, різноманітних зв'язків і відносин, функціонування і розвиток суспільної системи загалом)» [6]. Відповідно до Закону України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» державні соціальні гарантії – встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, встановлені законами пільги, розміри інших видів соціальних виплат, установлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму [7]. Основні державні соціальні гарантії встановлюються законами з метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень. До числа основних державних соціальних гарантій включаються: мінімальний розмір заробітної плати; мінімальний розмір пенсії за віком; неоподатковуваний мінімум доходів громадян; розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат.

У своїх дослідженнях І.Й. Магновський доходить висновку, що (а) соціальні гарантії й порядок їх реалізації є результатом правозахисної діяльності держави, вони визначаються комплексом політичних, ідеологічних, соціальних і юридичних чинників; (б) сутність цих гарантій полягає в якості законодавчої бази й у рівні правової культури учасників соціальних відносин; – основу цього правового інституту складає соціальна функція держави, при якій вирішальне місце займає система державних органів та організацій; (в) зміст та ефективність соціальних гарантій прав та свобод громадян прямо пропорційні вмінню й навичкам володіння інститутом правозахисної діяльності осіб, які мають відповідні знання, надають правові послуги й допомогу тим, хто її потребує; (г) головною умовою ефективності значення цього правового інституту було, є й залишається наявність механізму всеохоплюючого контролю й нагляду за втіленням у життя заходів соціального характеру державою, її органами й організаціями, всіма посадовими особами, які представлені в них; (д) інститут соціальних гарантій прав та свобод громадян не тільки має право йменуватися окремим правовим інститутом, а й становити собою самостійну складову частину

юриспруденції, яка включає в себе компоненти різних галузей міжнародного й національного законодавства, а значить, його становлення й розвиток (є) це майбутнє суспільство, це рівень безконфліктних правовідносин, це важлива умова підтримки режиму законності і правопорядку, міцність державних устоїв, де голова всьому – закон, а всі, хто живе в такій державі, – це його законслухняні виконавці [8, с. 146-147].

Також варто зауважити, що зміст категорії «соціальні гарантії» також певною мірою набуватиме своєї специфіки з огляду на те, за яким суб'єктом соціального забезпечення вони закріплені. У нашому дослідженні соціальні гарантії розкриваються у взаємозв'язку із соціальним захистом членів сімей військовослужбовців. Пропонуємо розглядати категорію «соціальні гарантії членів сімей військовослужбовців» як визначені у чинному законодавстві та підкріплені належною фінансовою базою соціально-забезпечувальні показники, які проявляються як відповідні конструкції суб'єктивних прав у сфері соціального забезпечення, кількісні й якісні характеристики соціальних виплат, допомог, пільг, переваг, що розроблені з урахуванням фактичного стану суспільних відносин та відповідно до вимог міжнародних стандартів з метою забезпечення гідного рівня життя членів сімей військовослужбовців.

Суттєвими правовими ознаками та особливостями соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців є: 1) носять правовий характер, тобто закріплюються в чинному законодавстві та реалізуються відповідно до їх нормативно-правового визначення та змісту; 2) завжди мають реальний зовнішній прояв, що є певним набором матеріальних благ, виплат, конкретною моделлю поведінки, послуги тощо. Тому соціальні гарантії не можуть існувати виключно у нормах законодавства, їх установлення обов'язково повинне підкріплюватися належним фінансуванням; 3) це визначений розмір соціальних виплат, допомог; 4) їх розміри, зміст, обсяги, характеристика для того, щоб вони дійсно реалізовували своє призначення, повинні розроблятися та затверджуватися в межах концепції гідного життя. Це означає, що наведені показники повинні опиратися на реальні показники якості життя, враховувати стан суспільних відносин, рівень життя, визначати той обсяг матеріальних і нематеріальних благ, які є необхідними для підтримки гідного рівня життя; 5) визначення соціальних гарантій покладає на державу обов'язок щодо їх реалізації та неухильного підвищення.

Нині відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та їх членів сім'ї» члени сімей військовослужбовців мають право на: отримання медичної допомоги у військово-медичних закладах охорони здоров'я за відсутності за місцем їх проживання державних або комунальних закладів охорони здоров'я (крім військовослужбовців строкової військової служби та курсантів (слухачів) вищих військових навчальних закладів, а також вищих навчальних закладів, які мають військові навчальні підрозділи) (ч. 2 ст. 11); на санаторно-курортне лікування та відпочинок у санаторіях, будинках відпочинку, пансіонатах і на туристських базах Міністерства оборони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів з пільговою оплатою вартості путівок у розмірах та порядку, встановлених Кабінетом Міністрів України не більше одного разу на рік. Ця пільга надається за умови, якщо розмір середньомісячного сукупного доходу сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищує трьох прожиткових мінімумів (крім військовослужбовців строкової військової служби) (п. 3 ст. 11); на забезпечення службовими жилими приміщеннями, що повинні відповідати вимогам житлового законодавства за умови проживання разом з військовослужбовцями, (крім військовослужбовців строкової військової служби) (абз. 3. п. 1 ст. 12); членам сімей військовослужбовців, які мають вислугу на військовій службі 20 років і більше надаються жилі приміщення для постійного проживання або за їх бажанням грошова компенсація за належне їм для отримання жиле приміщення (абзац 4. пункт 1 статті 12); на першочергове надання місця у загальноосвітніх та дошкільних навчальних закладах і дитячих оздоровчих таборах незалежно від форм власності за місцем проживання їх сімей (ч. 4 ст. 13); на безоплатний проїзд залізничним, повітряним, водним та автомобільним (за винятком таксі) транспортом: 1) від місця проживання до місця проходження військової служби військовослужбовця у зв'язку з його переведенням; 2) до місця проведення відпустки військовослужбовцем в межах України; 3) при звільненні військовослужбовця з військової служби, а також у разі загибелі (смерті) військовослужбовця – до обраного місця проживання в межах України (крім військовослужбовців строкової військової служби) (ч. 3 ст. 14); на відшкодування витрат, пов'язаних з переїздом та перевезенням їх особистого майна залізничним, повітряним,

водним і автомобільним (за винятком таксі) транспортом, бронюванням місць у готелях при направленні військовослужбовців у відрядження за рахунок коштів Міністерства оборони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (ч. 9 ст. 14); на надання місцевими радами позачергово місця дітям військовослужбовців та дітям військовослужбовців, які загинули чи померли або пропали безвісти під час проходження служби, у дитячих закладах за місцем проживання (абз. 2 ч. 5 ст. 18).

У разі ж загибелі (смерті) військовослужбовця члени його сім'ї мають право на: одноразову грошову допомогу відповідно Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», постанови Кабінету Міністрів України «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» від 28.02.2022 № 168 [9]; на пенсію у разі втрати годувальника (непрацездатні члени сімей загиблих або померлих військовослужбовців, які перебували на їхньому утриманні) відповідно до Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» [10].

Крім цього члени сім'ї загиблого військовослужбовця Збройних сил України, який загинув (помер) під час проходження військової служби користуються такими пільгами: поліпшення житлових умов у позачерговому порядку, надання земельних ділянок, допомога в будівництві приватних жилих будинків; медична допомога у військово-медичних закладах охорони здоров'я, медичне обслуговування та санаторно-курортне лікування і відпочинок; зарахування дітей поза конкурсом до державних і комунальних вищих та професійно-технічних навчальних закладів України для навчання за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів; безоплатний проїзд всіма видами міського пасажирського транспорту, залізничним та водним транспортом приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів; позачергове місце дошкільнятам у дитячих закладах за місцем проживання; допомога в проведенні похорону і компенсація матеріальних витрат на ритуальні послуги, на спорудження пам'ятників [11].

Аналізуючи нормативно-правові акти України, які розкривають сутність забезпечення соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців, робимо висновок, що вони не враховують нинішній рівень життя і затрат, на противагу зарубіжним країнам, де цьому питанню приділяється велика увага. Не дивлячись на те, що кожна країна має свої особливості та специфіку забезпечення соціального захисту членів сімей військовослужбовців, у більшості країн світу держава піклується як про якість соціального захисту, так і про реальну можливість отримання ними цих пільг. Зокрема, для забезпечення соціальних гарантій більшість країн світу реалізують цілий комплекс державних заходів, які спрямовані на забезпечення гідного рівня життя і задовільного самопочуття членів сімей військовослужбовців.

Висновки. Підводячи підсумок вищезазначеному слід констатувати, що сьогодні соціальний захист членів сімей військовослужбовців в умовах збройної агресії російської федерації проти України набуває особливої ваги. Оскільки забезпечення посиленого їх соціального захисту, сприяє виконанню військовослужбовцями обов'язку щодо захисту України, її суверенітету, незалежності та територіальної цілісності. Зазначено, що державою у цьому напрямку робляться вже певні кроки, проте виникає чимало питань, які потребують свого негайного вирішення. Зокрема, аналізуючи нормативно-правові акти України, які розкривають сутність забезпечення соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців, зазначено, що вони не враховують нинішній рівень життя і затрат, на противагу зарубіжним країнам, де цьому питанню приділяється значна увага. Незважаючи на те, що кожна країна має свої особливості та специфіку забезпечення соціального захисту членів сімей військовослужбовців, у більшості країн світу держава піклується як про якість соціального захисту, так і про реальну можливість отримання ними цих пільг. Зокрема, для забезпечення соціальних гарантій більшість країн світу реалізують цілий комплекс державних заходів, які спрямовані на забезпечення гідного рівня життя та задовільного самопочуття членів сімей військовослужбовців. Вважаємо нормативно-правове врегулювання питань забезпечення соціальних гарантій членів сімей військовослужбовців повинно базуватися на позитивному досвіді зарубіжних країн, за умови збереження вітчизняної специфіки системи соціального забезпечення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 № 245к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Марко І.Ю., Марко Є.І., Чернишова І.М. Зарубіжний досвід забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців. URL: <http://znp-cvsvd.nuou.org.ua/article/view/195500/195901>.
3. Як захистити соціальні права і гарантії військовослужбовців та членів їх сімей URL: <https://ukrpravo.net/article-protect-social-rights-guarantees-of-servicemen/>.
4. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 № 2011-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190.
5. Сидоренко А.О. Щодо сутності соціального захисту членів сімей військовослужбовців. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів ХХІ століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за загальною редакцією С.В. Ківалова*. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С. 525–527.
6. Баранова Н.П., Новікова Т.В. Соціальні стандарти та соціальні гарантії в системі соціальної політики України. 2010. URL: http://cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=42:2010-06-13-21-23-&catid=20:2010-06-13-21-06-26&Itemid=27.
7. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 № 2017-ІІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>.
8. Магновський І.Й. Гарантії прав і свобод людини і громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2003. 221 с.
9. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану: постанова Каб. Міністрів України від 28.02.2022 № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text>.
10. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.1992 № 2263-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text>.
11. Які пільги та соціальні гарантії передбачені законодавством для членів сімей загиблих військовослужбовців: роз'яснення від Омбудсмена URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/yaki-pilgi-ta-socialni-garantiyi-peredbacheni-zakonodavstvom-dlya-chleniv-simej-zagiblih-vijskovosluzhbovciv-rozjasnennya-vid-ombudsmana.